

To graver med hest og hesteutstyr fra Tu

Maktpolitiske forhold på Sørvestlandet i yngre jernalder

TROND MELING

Meling, T. 2014. **Two graves with horses and horse equipment from Tu. Political relations in Southwest Norway in the Late Iron Age.** *AmS-Varia* 55, 107–115, Stavanger. ISSN 0332-6306, ISBN 978-82-7760-160-1

This article discusses political changes in Southwest Norway in the 8th and 9th centuries. It is suggested that two male graves from this period, found at Tu in Klepp, Rogaland, and containing horse and horse equipment, are related to political changes. The author suggests that graves with horses and horse equipment belong to persons and families with significant roles in the political development of the time.

Trond Meling, Museum of Archaeology, University of Stavanger, 4036 STAVANGER, NORWAY. Phone: (+47) 51 53 26 75.
E-mail: trond.meling@uis.no

Keywords: horses, horse equipment, Tu, Avaldsnes, Late Iron Age, political relations.

Innledning

De to nabogårdene Hauge og Tu på Jæren i Klepp kommune, Rogaland, er nok mest kjent for flere rikt utstyrte graver fra eldre jernalder og det ringforma tunanlegget Dysjane fra samme periode (Magnus 1975). Gullgubber fra merovingertid og et steinkors på gravhaugen Krosshaug viser imidlertid at stedet også har hatt en sentral posisjon i yngre jernalder (Møllerop 1989, Rønne 1999). Det samme gjør flere gravfunn fra Tu.

Utgangspunktet for denne artikkelen vil være en mannsgrav fra 700-tallet med hesteutstyr og en mannsgrav fra 800-tallet hvor det ble funnet et hesteskjelett, begge fra Tu. Det er flere forhold som indikerer at graver fra yngre jernalder med hest og hesteutstyr skal knyttes til personer og et miljø med politisk og militær makt. I merovingertid ser det ut til å være et sammenfall mellom forekomsten av graver med hest eller hesteutstyr på Vestlandet og maktpolitiske endringer i regionen (Meling 2000, 2002), og i det norske vikingtidsmateriale er bl.a. ryttergravene trukket fram i diskusjonen om maktforhold og militær organisering i perioden (Braathen 1989, Skre 1998b, Glørstad 2010).

Et sentralt spørsmål i artikkelen vil være om de to gravene med hest og hesteutstyr fra Tu kan representere personer og et miljø som har hatt viktige roller i de maktpolitiske endringene i yngre jernalder. Graven fra

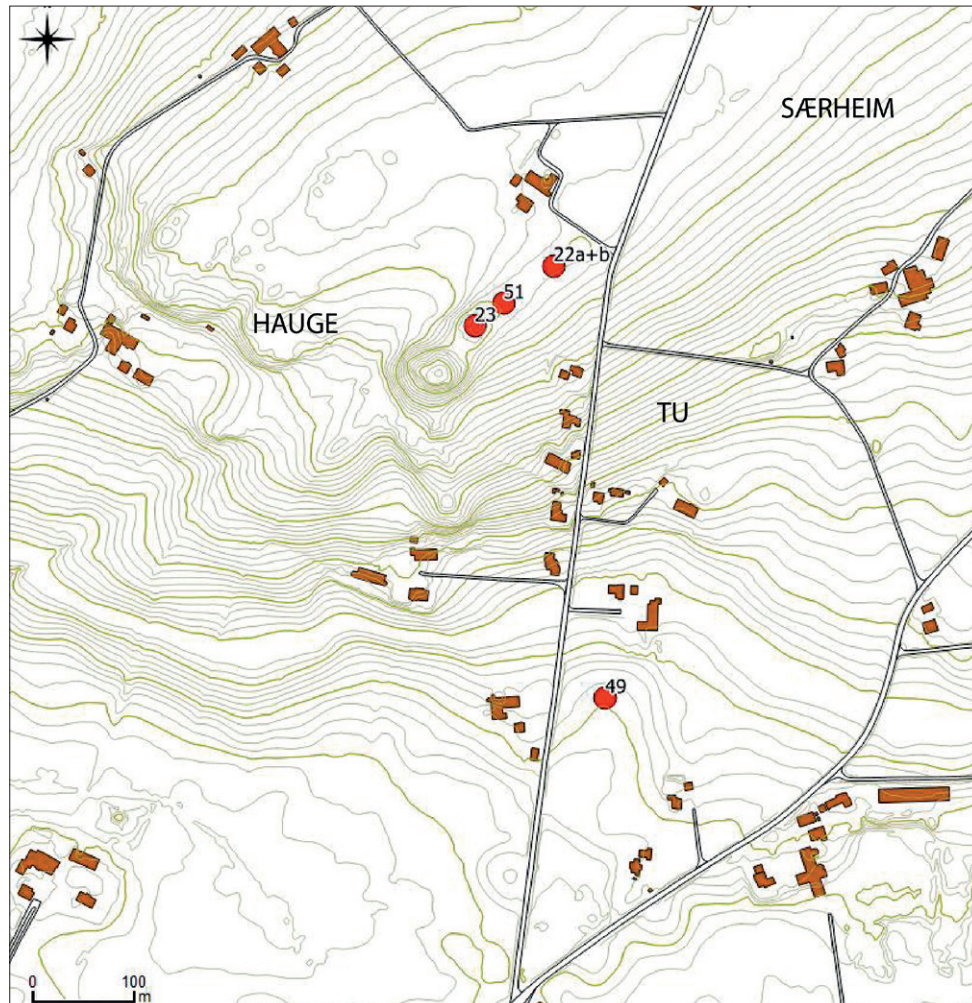
merovingertid ses i relasjon til andre vestnorske graver med hesteutstyr fra denne perioden, og det blir diskutert i hvilken grad graver med slikt utstyr kan relateres til framveksten av en mer sentralisert makt på Avaldsnes i slutten av merovingertiden. I diskusjonen av gravfunnet fra vikingtid vil jeg avgrense meg til Nord-Jæren hvor det ser ut til å være en forholdsvis sterk konsentrasjon av graver med hest datert til tidlig vikingtid. Det blir foreslått at konsentrasjonen av slike graver kan skyldes maktpolitiske endringer i regionen, og at Nord-Jæren var et turbulent område i denne perioden.

Gravene fra Tu med hest og hesteutstyr

Fra Tu er det kjent fem gravfunn fra yngre jernalder; to kvinnegraver og tre mannsgraver. I tillegg er det fra samme periode funnet deler av hjaltene til to sverd som kan skrive seg fra graver. Det eldste funnet er en kvinnegrav med bl.a. tre likearmete spenner, et skår av et blått glassbeger og flere perler i glassmosaikk og rav. Glassbegeret og spennene daterer graven til tiden rundt 600 (Hougen 1968:92, Jenssen 1998:70, 172, Rønne 1999:nr. 38). To av mannsgravene fra Tu kan dateres til 700-tallet (Rønne 1999:nr. 36, 37). Den ene inneholdt bl.a. øks, skjold, piler og et bisset (Helliesen

Fig. 1. Graver fra yngre jernalder fra Tu. Nummereringen av gravene tilsvarer Helliesen sin kartlegging [jf. Helliesen 1907]. Tre av funnene fra yngre jernalder på Tu kan ikke kartfestes nærmere. Illustrasjon: Sigrid Alræk Dugstad.

Fig. 1. The graves dated to the Late Iron Age at Tu. The numbers are the same as Helliesen 1907. Three of the finds from Tu have no exact location. Illustration: Sigrid Alræk Dugstad.

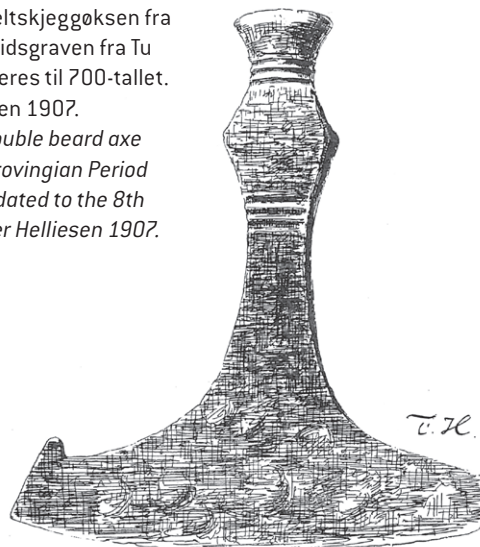

1907:nr. 51), mens det ble funnet en øks og en celt i den andre. Fra vikingtid kjennes det en mannsgav (Helliesen 1907:nr. 23) og en kvinnegrav (Helliesen 1907:nr. 22b). Mannsgraven kan dateres til 800-tallet eller tidlig 900-tall og inneholdt bl.a. et sverd og en skjoldbule. I tillegg ble det funnet et hesteskjelett i haugen. Kvinnegraven inneholdt bl.a. to ovale spenner av typen R657, et vevsverd og tre spinnehjul. Graven kan dateres til siste halvdel av 800-tallet (Petersen 1928:49–51). De to sverdene som er funnet på Tu, er av typene M og H og kan dateres til 800-tallet eller tidlig 900-tall (Petersen 1919:99–100, 120). Det ene sverdet (type M) stammer trolig fra en gravhaug som Anders Lorange gravde ut i 1879 og skal være funnet i jordmassene fra haugen en tid senere (Helliesen 1907:nr. 49). Lorange fant imidlertid ingen gjenstander da han gravde ut haugen (Helliesen 1907:71).

De to gravhaugene fra Tu med hest og hesteutstyr har ligget like ved hverandre i den sørlige delen av høydreget som utgjør Anda- og Tuhøyden (Fig. 1). Like vest for haugene er den historiske gårdsgrensen mellom Hauge og Tu, og et lite stykke nord for haugene ligger grensa mot gården Særheim. I samme område

Fig. 2. Dobbeltskjeggøksen fra merovingertidsgraven fra Tu som kan dateres til 700-tallet. Etter Helliesen 1907.

Fig. 2. The double beard axe from the Merovingian Period grave at Tu, dated to the 8th Century. After Helliesen 1907.

ligger også flere av de andre gravene fra yngre jernalder på Tu (Fig. 1).

Gravfunnet fra merovingertid

Denne graven ble funnet tidlig på 1900-tallet av gårdieren da han fjernet jordmasser fra haugen, og det var

bare bunnlaget igjen av haugen da den ble nærmere undersøkt en tid etter. Høyden til haugen er ikke kjent, men den skal ha hatt et tverrmål på minst 6 m. Den kan imidlertid ha vært en del større, og eieren opplyste at hans far hadde gravd i haugen flere år tidligere (Helliesen 1907:72).

Gravfunnet består av en dobbeltskjeggøks, pilspiss, skjoldbule, sigd, bissel, en skrinhasp, en krok, en lenke med krok og klinknagler – alt i jern. I tillegg ble det funnet 18,1 g brente bein. Øksen er 18,5 cm lang med en 16,8 cm bred egg. I den ene enden er eggen avsluttet med en hake. Nakkepartiet bak skafthullet har en trinn og forseggjort utforming, og på begge sider av skafthullet er det profilerte furer (Fig. 2). Pilspissen er en variant av typen R539, mens skjoldbulen har vært en variant av formen R562. Jernlenken med krok er av typen R464 og har hatt en samlet lengde på i underkant av 1 m. Bisselet har vært toleddet med like lange bittstenger (jf. Meling 2000:130, Type 1). Lengden på bittet skal ha vært 12 cm, mens ringene har hatt et ytre tverrmål på 7 cm.

Blant gjenstandene i graven er det først og fremst øksen som kan dateres nærmere typologisk. Den er av en særegen type som har få paralleller i Norge. På Vestlandet er det funnet noen dobbeltskjeggøkser i graver fra merovingertid (Gjessing 1934:65), men de færreste av disse har et så markant blad som øksen fra Tu. En av de nærmeste parallellene i Norge er trolig et lausfunn fra Grodås i Hornindal, Sogn og Fjordane som Geir Helgen trekker frem som en av få importerte økser på Vestlandet (Helgen 1982:38, 69, Fig. 33). Øksetypen er utbredt på kontinentet hvor de dateres fra 500-tallet til et stykke ut på 700-tallet, og det er nærliggende å tro at øksen fra Tu kommer fra disse områdene og ikke er et hjemlig produkt (Gjessing 1934:66). Sett under ett kan graven fra Tu mest sannsynlig dateres til 700-tallet (Gjessing 1934:65–66).

Gravfunnet fra vikingtid

Graven fra vikingtid ble funnet i en haug som kalles Grønhaug og som ligger ytterst på høydedraget (Fig. 3). Den ble undersøkt av Anders Lorange i 1879 (Helliesen 1907:69). Haugen hadde et tverrmål på 21 m og en høyde på 2,8 m. Den var anlagt på fjell og bestod av et tynt torvdekke ytterst med en kjernerøys innerst. Kjernerøysen var bygd opp av forholdsvis store steiner, særlig mot bunnen. Om lag 2 m fra sentrum av haugen ble det funnet et kammer bygd opp av flate heller lagt over hverandre. Kammeret var orientert i retning N-S og var 2,2 m langt og 0,6 m høyt. Det var ingen mur i den nordlige kortveggen av kammeret. Den vestre langveggen til kammeret var noe skjev, så bredden i sør var 1,13 m, mens det var kun 0,8 m bredt i nord.

Over kammeret lå det flere flate heller av ulik størrelse. I bunnen av kammeret ble det kun funnet et jernbeslag til et trekar. Spredt i jordmassene rundt kammeret lå det imidlertid flere gjenstander. Nær midten ble det funnet deler av en hodeskalle og et bryne, og vest for kammeret ble det påvist biter av en skjoldbule, hjaltet til et sverd og en bøyle av jern. Spredt på bunnen flere steder i haugen ble det også funnet jernnagler. På tvers og like over kammeret lå skjelettet av en hest som var lagt ned på venstre side med beina mot sør.

Før Lorange startet utgravingen var det ingen tydelige ytre tegn på at haugen hadde vært plyndret. Det fragmenterte gravgodset og den store spredningen av gjenstander rundt kammeret tyder imidlertid på at graven har vært åpnet tidligere. At den nordlige delen av kammeret var uten stein kan også skyldes eldre plyndring. Det er få av gjenstandene fra graven som kan dateres typologisk. Sverdhjaltet ser imidlertid ut til å være av type H som dateres til perioden 800–950, men med et tyngdepunkt til 800-tallet (Petersen 1919:99–100). Dette blir det nærmeste vi kommer en datering av denne graven.

Foruten disse gravene fra Tu er det funnet en ryttergrav på Særheim som er nabogården til Tu. Dette funnet består bl.a. av et sverdhjalt av type D, to sporer, et bissel og bronsebeslag. Graven kan ut fra sverdet dateres til 800-tallet (Braathen 1989:88–89).

Graver med hest eller hesteutstyr og maktpolitiske endringer i yngre jernalder

Hesteutstyr i form av bissel og seletøybeslag er én av flere nye gjenstandsformer i gravene ved overgangen til merovingertid (Gjessing 1934:167, Petersen 1951:9). På Vestlandet er det svært få graver fra den tidlige delen av denne perioden som har slikt utstyr, og det er først på 700-tallet at dette blir mer vanlig som gravgave (Meling 2000, 2002). Skikken ekspanderer ved overgangen til vikingtid, og den holder seg ut gjennom hele denne perioden (Petersen 1951:9).

Hester eller deler av hester forekommer også i vestnorske graver fra yngre jernalder, særlig i vikingtid, men sammenlignet med antallet graver med hesteutstyr fra samme periode ser det ut til å være forholdsvis få graver hvor hesten er lagt ned (Meling 2000).

Merovingertid

Det er flere som har tatt til orde for at det skjedde maktpolitiske endringer på Vestlandet i løpet av 700-tallet, med økt sentralisering og etablering av regionale kongemakter (bl.a. Myhre 1991, 1993a, b, 2000, Hatleskog

Fig. 3. Grønhaug med bauta reist av utgraveren, konservator Anders Lorange, i 1879. Det er uvisst om bautaen opprinnelig stod på gravminnet. Foto: Terje Tveit, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

Fig. 3. Mound Grønhaug with standing stone erected by the excavator Anders Lorange in 1879. Original placement of standing stone is unknown. Photo: Terje Tveit, Museum of Archaeology, University of Stavanger ©.

1997, Opedal 1998, 2010). Bakgrunnen for dette er at det bl.a. er funnet mange våpengraver på Vestlandet, særlig fra 700-tallet (Helgen 1982, Rønne 1999), og at et fåtall av disse har sjeldne gjenstander og gjenstandskombinasjoner som trolig kan knyttes til et høyere sjikt i samfunnet. Én av gravene som skiller seg klart ut i det vestnorske materialet i denne perioden, er Storhauggraven nær Avaldsnes på Karmøy, med en diameter på over 40 m. Graven som er dendrokronologisk datert til siste halvdel av 700-tallet (Bonde & Stylegar 2009), inneholdt bl.a. et over 20 m langt roskip, et rikt våpensett, en armring i gull, to sett med spillebrikker (et i rav og et i glass), smedutstyr og en hest (Opedal 1998).

Arnfrid Opedal (1998, 2010) har argumentert for at Avaldsnes kan ha vært kjernen i et vestnorsk kongedømme på 700-tallet, og at Storhauggraven representerer en av herskerne i dette riket. Videre mener hun at herskeren på Avaldsnes trolig hadde utstrakt kontroll over Sunnhordland og deler av Nord-Rogaland nord for Stavanger, i hvert fall i perioder, gjennom personlige relasjoner med stormenn i disse områdene (Opedal

2010:120–127). Bakgrunnen for dette er at en på sentrale og strategisk viktige gårder i Sunnhordland og Nord-Rogaland har funnet rikt utstyrte graver med bl.a. særegne våpentyper og våpenkombinasjoner. Ingen av disse gravene er så prangende som Storhauggraven, men de skiller seg klart ut fra det øvrige vestnorske materialet fra denne perioden. Opedal (2010:123) mener at disse gravene kan representere personer og slekter som hadde nære bånd til Avaldsnes, og at våpnene kan ha vært gaver fra kongen til sine allierte.

Samfunnsmodellen som Opedal benytter i sine tolkninger bygger hovedsakelig på Heiko Steuer (1987, 1989) sine studier av det frankiske samfunnet på 500-tallet. Steuer (1989:100) mener at dette var bygget opp som en personforbundsstat der makten var fundert på personlige bånd mellom kongen og maktapparatet, og at disse båndene kunne være i stadig endring. De frankiske kongene var først og fremst krigsledere, og både kongen og de andre medlemmene av aristokratiet var avhengige av et krigerfølge eller en hird. For å sikre hirdens lojalitet ga kongen gaver til medlemmene,

jerne i form av jord, våpen og gjenstander i edelt metall. Selv om det fantes sentralsteder, der kongen og hans følge hadde sine baser, var det ingen klare geografiske grenser i personforbundsstaten, og makten var til enhver tid der kongen og hans følge residerte (Steuer 1989:100). I det arkeologiske materialet er denne samfunnsstrukturen og lagdelingen først og fremst synlig i de frankiske rekkegravene fra 500-tallet, og blant gjenstandene er det særlig ringsverd og hjelmer som er trukket fram som symbol på denne ordningen (Steuer 1987:213–214). Men også andre trekk ved gravene er vektlagt i denne sammenhengen, bl.a. hest og hesteutstyr som ser ut til å være et fremtredende element i de rikeste frankiske gravene (Donat 1989:201, Jørgensen 1991:116–118).

Det ser ut til at mange trekk ved den frankiske personforbundsstaten også var gjeldende i deler av Skandinavia i samme periode. Det er derfor flere som har tatt til orde for at de politiske virkemidlene som ble benyttet av frankerne også var viktige maktfaktorer i Skandinavia (bl.a. Arrhenius 1985:197, Steuer 1987:219, 1989:101, Jørgensen 1990:92, 1991:122, Myhre 1992). I det arkeologiske materialet kommer dette kanskje best til uttrykk på Bornholm hvor en bl.a. har en rekke rikt utstyrte våpengraver fra 500-tallet og fremover. Flere av disse gravene har klare frankiske trekk i form av våpentyper, våpenkombinasjoner og plankebygde kammerkister (Jørgensen 1991). I en del av gravene har en også lagt ned hele hester og hesteutstyr i form av bissel og seletøybeslag, og de kronologiske forholdene tyder på at også denne skikken er et resultat av kontinentale impulser (Jørgensen 1991:115). Lars Jørgensen (1990:94, 1991:122) mener at det arkeologiske materialet fra Bornholm vitner om en ustabil tid på øya, og at de ledende familiene var i innbyrdes strid om økonomisk og politisk makt. Når den rike gravskikken opphører mot slutten av 600-tallet, mener Jørgensen at dette er et uttrykk for at samfunnet ble mer stabilt og at striden mellom de ledende familiene var erstattet med en sterk sentral styring. En lignende utvikling kan en også se i de midtre delene av Sverige, hvor storhaugene ved Gamle Uppsala er tolket som representanter for sentralmakten, mens de gravlagte i bl.a. Vendel og Valsgårde er tolket som et tilhørende krigeraristokrati (Ambrosiani 1983:21, Jørgensen 1990:92, 1991:123). I likhet med forholdene på Bornholm inneholder flere av gravene fra Vendel og Valsgårde hest og hesteutstyr.

I Nordhordland, Sunnhordland og Rogaland er det til sammen påvist 16 graver med hesteutstyr (Fig. 4). Samtlige av disse er mannsgraver og alle kan dateres til slutten av 600-tallet eller 700-tallet (Meling 2000:61–63). Over halvparten av gravene med hesteutstyr har kontinentale våpentyper og våpenkombinasjoner og

må karakteriseres som forholdsvis rikt utstyrte våpengraver (Meling 2000:77–78). Disse forholdene indikerer at flertallet av gravene representerer et ledende sjikt i samfunnet som trolig har hatt viktige militære og politiske roller knyttet til det øverste nivået i perioden (Meling 2000, 2002).

Merovingertidsgravene med hesteutstyr er først og fremst lokalisert til kysten og fjordarmene (Fig. 4), og utbredelsen viser et klart sammenfall med de områdene som bl.a. Opedal (1998, 2010) mener må ha vært viktige støttepunkt for etableringen av en kongemakt på Avaldsnes på 700-tallet. Dette gjelder særlig gravene i Sunnhordland som er konsentrert til Kvinnherad og Fitjar, to av bygdene som er trukket fram i diskusjonen omkring Avaldsnes maktgrunnlag (Hatleskog 1997:29–30, Opedal 1998:128–129, 2010:124–125). I graven fra Fitjar er det bl.a. funnet et frankisk tveegget sverd som Opedal (2010:123–124) mener kan ha vært en gave fra kongen på Avaldsnes til et medlem av krigerfølget.

Det er påfallende at en har en rekke forholdsvis rikt utstyrte graver fra 700-tallet med hesteutstyr i eller i nærheten av sentrale gårder og bygder rundt Avaldsnes, og at flertallet av disse er fra om lag samme tid som Storhauggraven. Mange forhold tyder på at Avaldsnesområdet var en betydelig maktfaktor i regionen i dette tidsrommet, særlig i Sunnhordland og Nord-Rogaland. Hvor stor territoriell kontroll herskeren på Avaldsnes har hatt, kan en imidlertid diskutere. Dagfinn Skre (1998b:324) påpeker at det er lite trolig at det fantes overregionale kongedømmer i Norge før Harald Hårfages rikssamling på slutten av 800-tallet. Relasjonen mellom ulike jordherrer i merovingertid må enten ha vært fiendtlige eller vennligsinnede, og de vennskapelige båndene var trolig tuftet på og opprettholdt gjennom gaver og giftermål og ikke territoriell kontroll (Skre 1998b:323).

Det vil ikke være urimelig å knytte merovingertidsgravene med hesteutstyr til personer som hadde sentrale politiske og militære interesser og roller på 700-tallet. Enkelte kan ha hatt nære bånd til herskeren på Avaldsnes gjennom allianser og personlige relasjoner (Meling 2000:90–91), og de kontinentale våpnene som er funnet i mange av gravene med hesteutstyr, kan ha vært gaver i et allianseforhold til herskeren. I så fall kan vi tenke oss at disse personene har vært lojale støttespillere med viktige politiske og militære oppgaver, slik også Opedal foreslår i forhold til rike merovingertids våpengraver fra regionen (Opedal 2010:122–123). Men det er også mulig at noen av disse gravene representerer personer og slekter som har vært i opposisjon til Avaldsnes. I så fall kan vi tenke oss at gravene med hesteutstyr er lokalisert til strategisk viktige

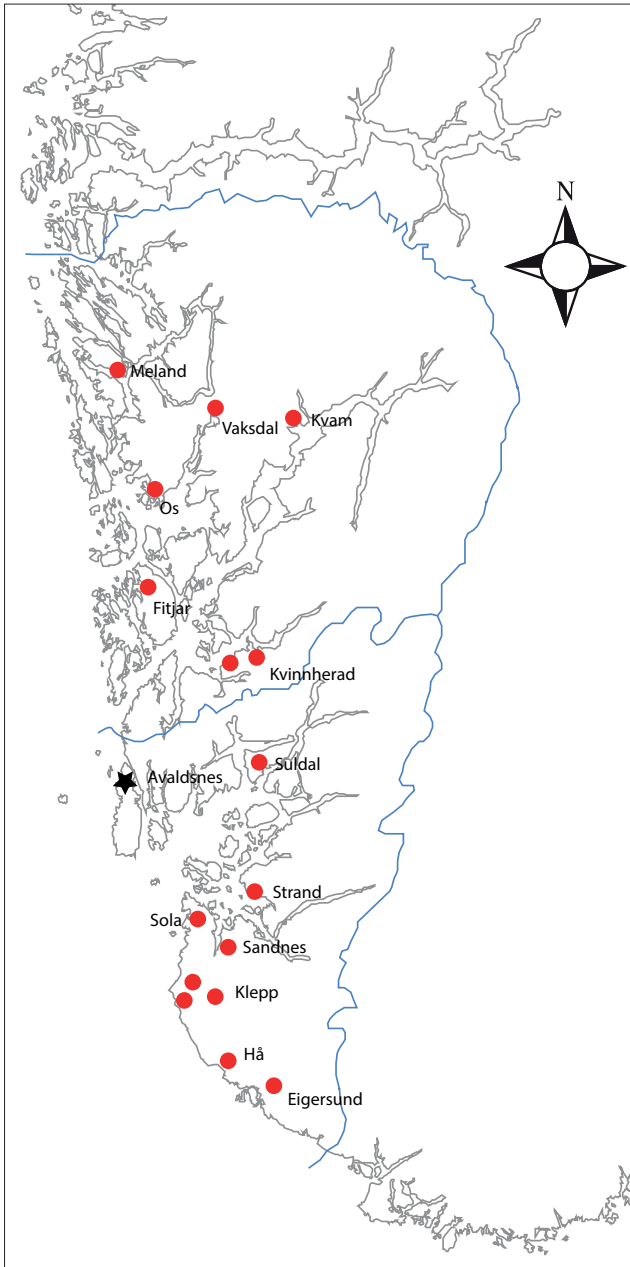

Fig. 4. Utbredelsen av graver med hesteutstyr (røde markeringer) på Sørvestlandet datert til 700-tallet. Storhauggraven fra Avaldsnes på Karmøy, hvor det ble funnet en hest, er markert med stjerne. Illustrasjon: Sigrid Alræk Dugstad.

Fig. 4. Graves with horses (star) and horse equipment (red dots) found in Southwest Norway and dated to the 8th century. Illustration: Sigrid Alræk Dugstad.

områder som samtidig har vært konflikthfulle ved at de har utgjort randsonen av interessesfæren til herskeren på Avaldsnes (jf. Opedal 2010:130–133). Dette kan ha vært områder som opplevde et stort press fra Avaldsnes, og hvor det kanskje også var skiftende allianser og motstridende interesser.

Et av områdene som kan ha ligget i eller ved en slik randzone og ha vært i opposisjon til Avaldsnes, er Hauge og Tu. Foruten Karmøy er Tu den eneste gården

i Rogaland hvor en har en konsentrasjon av gravfunn fra merovingertiden (Rønne 1999:87). I tillegg er det ett av få områder i regionen hvor en har funn fra hele perioden. Graven med hesteutstyr fra Tu er også én av få merovingertidsgraver i Rogaland som inneholder importerte våpen (Rønne 1999:38). Denne graven skal trolig ikke plasseres i det øverste sosiale nivået, slik som Storhauggraven fra Avaldsnes. Men den representerer trolig et sosialt sjikt som har hatt viktige oppgaver knyttet til det øverste nivået, og den importerte øksen kan ha vært en gave i et allianseforhold. Det som gjør Hauge-/Tuområdet spesielt i denne perioden, og som setter området i en særstilling i forhold til Avaldsnes, er imidlertid de 16 gullgubbene som er funnet på Hauge (Rønne 1999:72–81). Gullgubber forekommer først og fremst i det som oppfattes som aristokratiske miljøer, og de er knyttet til økt sentralisering og nye trosforestillinger der ætten og det guddommelige opphavet er sentrale moment (Steinsland 1990). Parmotivet som ofte forekommer på gullgubbene, er tolket som et hellig bryllup mellom en gud og en jotunkvinne, og ved å knytte sitt slektskap til gudene har fyrster legitimert og underbygget sin makt og status. Vi må derfor gå ut i fra at det har sittet en mektig ætt på Hauge og Tu i merovingertiden, og kanskje har denne ætten vært under press fra en hersker på Avaldsnes. Oftringen av gullgubbene kan derfor ha vært en nødvendig handling for å manifestere og opprettholde sin rolle og status i en urolig tid.

Vikingtid

I løpet av vikingtiden skjer det flere samfunnsmessige endringer på Vestlandet, og en sentral skikkelse i den maktpolitiske utviklingen har vært Harald Hårfagre. Hårfagreættens regjeringstid blir benevnt som en riksoppbyggende periode som innledes ved slaget i Hafersfjord en gang på slutten av 800-tallet, og avsluttes med Håkon den godes død etter slaget på Fitjar i 961 (Tøtlandsmo 1996, Opedal 2010:171). Det er i dag bred enighet om at Harald Hårfagre først og fremst var en Vestlandskonge med et herredømme som strakk seg fra Sogn i nord til Lindesnes i sør, men med et kjerneområde i Rogaland (Glørstad 2010:243 m/referanser). Harald Hårfagres overtakelse førte trolig til flere administrative, økonomiske og militære endringer (Tøtlandsmo 1996:62–63). Det er vanskelig å peke på konkrete tiltak i den tidligste perioden, og kjente militære institusjoner som bl.a. leidangen ble trolig først introdusert rundt 950 av Håkon den gode (Glørstad 2010:246–247). I gravmaterialet fra perioden kan en imidlertid se noen endringer og uttrykk som trolig kan relateres til maktpolitiske forhold i forbindelse med Harald Hårfagres overtakelse og maktutøvelse.

I sin studie omkring ringspennenes betydning i sentraliseringsprosesser i norsk vikingtid, påpeker Zanette T. Glørstad (2010:255) at det er en klar konsentrasjon av mannsgraver med ringspennet datert til tiden 850–950 i Rogaland og da særlig på Nord-Jæren og rundt Ryfylkebassenget. Glørstad (2010:258) mener spennene har vært viktige politiske og ideologiske symboler, og argumenterer for at personene som ble gravlagt med slike spennet, kan ha vært en del av maktapparatet til Hårfagreætten. Enkelte av spennene skiller seg ut ved at de er mer prangende og forseggjorte, og sannsynligvis viser dette at ringspennene også var et uttrykk for rangordninger innenfor det politiske og militære systemet i perioden (Glørstad 2010:256).

Et annet eksempel på maktpolitiske uttrykk i gravmaterialet fra vikingtiden er ryttergravene. Dette er en gruppe velutstyrte mannsgraver som er definert ut fra forekomsten av sporer og stigbøyler (Braathen 1989:5). De fleste ryttergravene er funnet på Østlandet, særlig i Hedmark og på Øvre Romerike, og mange av disse har en nokså snever datering til perioden fra rundt 950 til 1000 (Braathen 1989:152–154, Skre 1998b:330). I resten av landet forekommer det enkelte graver langs kysten mellom Vestfold og Trøndelag, og flertallet av disse kan dateres til tiden før 950. I Rogaland er det funnet tre ryttergraver (Braathen 1989:88–90). Den ene av disse er den tidligere nevnte graven fra Særheim som kan dateres til 800-tallet, mens de to andre kommer fra Strand og Årdal i Ryfylke. De to sistnevnte kan dateres til første halvdel av 900-tallet (Braathen 1989:89–90). Ryttergravene er tolket som spor etter menn med militære og administrative oppgaver knyttet til kongemakten (Braathen 1989:141), kanskje som hærledere eller en tidlig form for lendmenn (Skre 1998b:332).

Ryttergravene fra Strand og Årdal ligger innenfor samme dateringsramme som mannsgravene med ringspennet, og det er rimelig å anta at disse to gravene også representerer personer med militære/politiske oppgaver innenfor riket til Hårfagreætten. Graven fra Særheim er noe eldre enn de to andre ryttergravene og kan ikke i samme grad kobles til politiske forhold i tiden etter slaget i Hafrsfjord, men den faller innenfor den sannsynlige dateringsrammen til Grønhaug på Tu og flertallet av gravene med hest fra Rogaland.

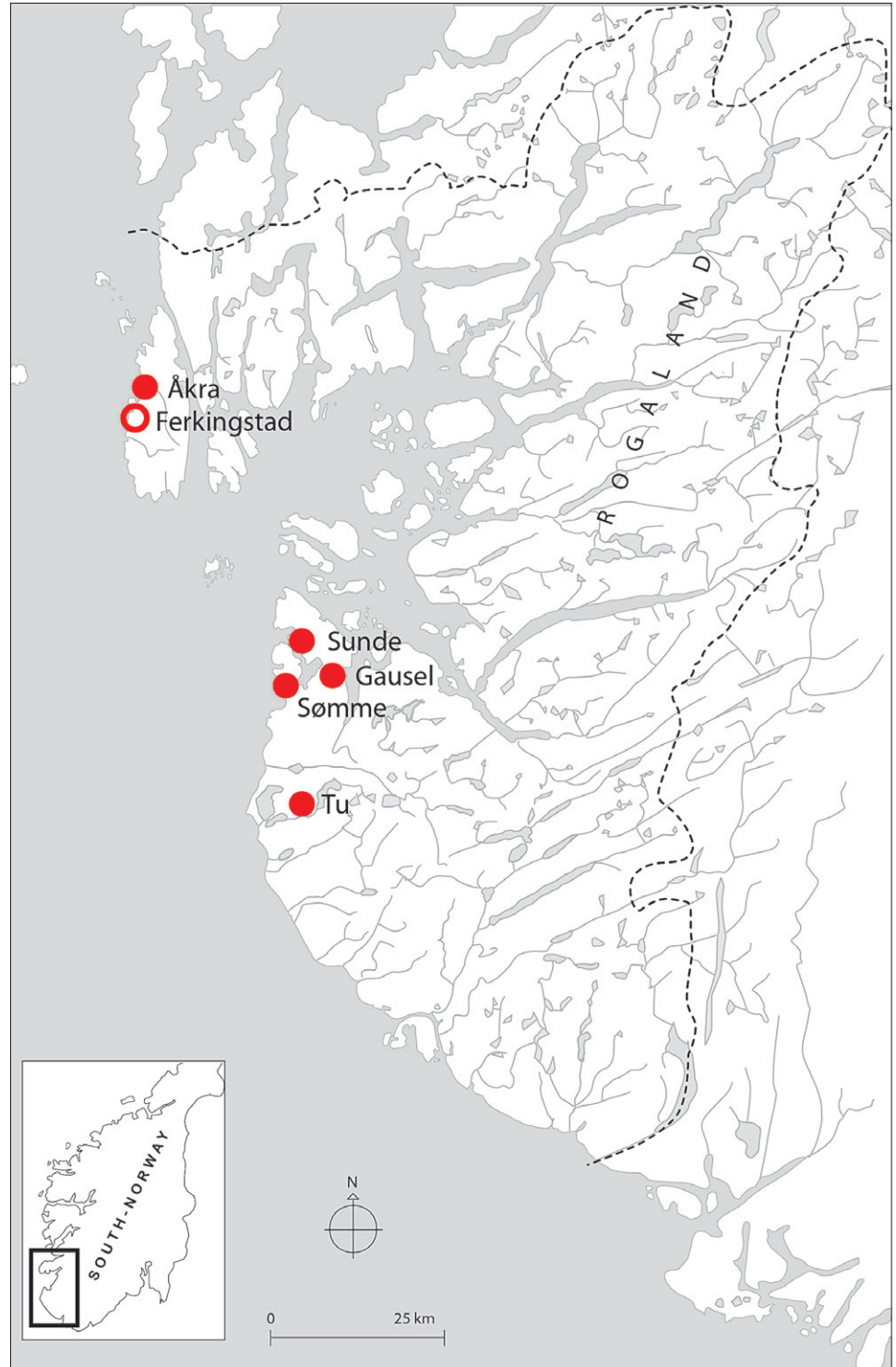
Foruten Grønhaug er det kjent sju vikingtidsgraver i Rogaland hvor det enten er lagt ned en hel hest eller et hestehode¹ (Fig. 5). Den nordligste av disse er en rikt utstyrt kvinnegrav fra Åkra på Karmøy. Dette er en båtgrav med blant annet skålformede spennet, spillebrikker og vektlodd, og foruten skjelettet av en hest ble det funnet en hund i graven (Opedal 1997:98–99). Den kan dateres til første halvdel av 800-tallet. I to mannsgraver

fra Sømme i Sola og fra Søre-Sunde i Stavanger er det også funnet hele hester. Graven fra Sømme kan dateres til 800-tallet og inneholdt bl.a. et sverd, pilspisser, et bissel og flere reimbeslag i bronse (Myhre 1981:156–157). I denne graven ble det også funnet skjelettresten av en hund. Graven fra Søre-Sunde kommer fra en stor haug som kalles Mjughaugen, og den kan trolig dateres til overgangen mellom merovingertid og vikingtid (750–850). Foruten hesten ble det bl.a. funnet rester av et enegget sverd, pilspisser, et bissel og seletøybeslag (Hernæs 1999). De fire andre gravene kommer fra Gausel i Stavanger. Dette dreier seg om to kvinnegraver og to mannsgraver, og i samtlige ser det ut til at det kun er hestehodet som er lagt ned i gravene. Den ene av kvinnegravene er den såkalte "Gauseldronningens" grav, som er en av de rikest utstyrte kvinnegravene fra norsk vikingtid (Bakka 1993, Børsheim & Soltvedt 2002:180–186). I graven fantes det bl.a. en rekke smykker, 13 irske seletøybeslag, et irsk hengekar og endebeslag i bronse til tre drikkehorn. Den kan dateres til midten eller første halvdel av 800-tallet (Bakka 1993:282, Børsheim & Soltvedt 2002:186). Den andre kvinnegraven fra Gausel kan ikke gis en sikrere datering enn til vikingtid, men blant funnene er det flere trekk som peker mot tidlig vikingtid (Børsheim & Soltvedt 2002:227–228). Foruten et hestehode inneholdt denne bl.a. ni perler og flere tekstilredskaper. De to mannsgravene fra Gausel er båtgraver, og foruten et hestehode ble det i begge bl.a. funnet våpensett med enegget og tveegget sverd, øks, skjold og pilspisser (Børsheim & Soltvedt 2002:194–218). I den best bevarte av de to gravene lå det også et fullt smedutstyr, seletøybeslag og to bisler, hvorav et av bislene har bronseringer. Den rikest utstyrte mannsgraven kan dateres til første halvdel av 800-tallet, kanskje rundt midten av århundret (Børsheim & Soltvedt 2002:200–203), mens den andre ikke kan tidfestes nærmere enn til vikingtid, selv om helheten i gravgodset tyder på første halvdel av perioden (Børsheim & Soltvedt 2002:214–216).

Vikingtidsgravene med hest fremstår som rikt utstyrte graver, og de er lokalisert til det som må ha vært sentrale og strategisk viktige gårder. Åkra ble kirkested i middelalderen og har i historisk tid vært den største gården på Karmøy (Opedal 1997:98). Både Sunde og Sømme ligger strategisk til ved Hafrsfjord (Myhre 1981), mens Gausel har samme plassering i forhold til Gandsfjorden lengre øst (Børsheim & Soltvedt 2002). Grønhaug fra Tu føyer seg inn i dette bildet. Graven har vært plyndret, så gravgodset fremstår som fragmentert, men haugens størrelse og plassering ytterst på høydedraget viser at den gravlagte må ha hatt en sentral posisjon i samtiden. Gravene med hest har også en relativt ensartet datering til 800-tallet, og

Fig. 5. Utbredelsen av vikingtidsgraver med hest i Rogaland. Illustrasjon: Sigrid Alræk Dugstad.

Fig. 5. Graves with horses dated to the Viking Age in Rogaland. Illustration: Sigrid Alræk Dugstad.

nær halvparten kan med stor sikkerhet knyttes til midten eller første halvdel av århundret. Dette antyder at gravene tilhørte et ledende sjikt i samfunnet fra tiden før slaget ved Hafrsfjord. Hvilken relasjon det har vært mellom denne eliten og Hårfagreættens maktapparat, er det ikke lett å svare på, og det vil trolig være mer fruktbart å se disse gravene i sammenheng med den politiske utviklingen som en ser konturene av på 700-tallet. Med unntak av kvinnegraven fra Åkra er

samtligre graver med hest lokalisert til Nord-Jæren, og sannsynligvis har dette området hatt stor strategisk betydning på 800-tallet. Konsentrasjonen av graver kan skyldes at en har hatt en lignende politisk situasjon som på 700-tallet. Avaldsnes kan fremdeles ha utgjort en viktig maktfaktor i regionen, og Nord-Jæren kan ha vært et sentralt, men konfliktfyllt, grenseområde i forhold til Avaldsnes. Det er imidlertid også mulig at Avaldsnes mistet noe av sitt maktgrunnlag

utover på 800-tallet, og at dette har skapt en urolig og turbulent situasjon der ledende familier i regionen har konkurrert om økt makt og innflytelse. I så fall kan vi skimte en parallell til forholdene på Bornholm i tidlig merovingertid, hvor feidene om politisk og økonomisk makt kommer til uttrykk gjennom en rik gravskikk hvor bl.a. hest og hesteutstyr inngår (jf. Jørgensen 1990, 1991).

Uansett hvordan maktforholdene har vært på Nord-Jæren og Sørvestlandet på 800-tallet, ser det ut til at hesten har vært et sentralt offerdyr og et kraftfullt uttrykk i gravene til ledende familier i regionen. Skikken med å legge hester i graven har sine røtter i merovingertiden, og sannsynligvis er det de samme ideene som ligger bak gravene fra tidlig vikingtid. Selv om ikke alle gravene med hest fra Rogaland kan dateres like nøyaktig, kan det se ut til at skikken avtar eller opphører ut på 900-tallet. Det kan være flere årsaker til dette, men kanskje skyldes det Hårfagreættens inntreden på den maktpolitiske arenaen, og med dem vektleggingen av andre symboler på rang og status, bl.a. ringspenner og rytterutstyr i form av sporer og stigbøyler.

Avslutning

I eldre jernalder fremstår Hauge- og Tu-området som et viktig maktsenter på Jæren med blant annet svært rike gravfunn (Magnus 1975). Men også i yngre jernalder må området ha hatt en sentral betydning. Tu er blant annet én av få gårder på Sørvestlandet hvor en har gravfunn fra hele merovingertiden. I tillegg viser de 16 gullgubbene fra Hauge at området må ha hatt en helt spesiell posisjon og rolle i yngre jernalder.

Denne artikkelen har tatt utgangspunkt i to mannsgraver fra Tu som er datert til 700-tallet og 800-tallet, og hvor det er funnet henholdsvis hesteutstyr og en hest. I diskusjonen er det argumentert for at gravene tilhører et høyere sosialt nivå som har hatt viktige roller i den maktpolitiske utviklingen på Sørvestlandet i sein merovingertid og tidlig vikingtid. Det er også foreslått at Hauge- og Tu-området kan ha vært

en motvekt til Avaldsnes på Karmøy som trolig var en sentral maktfaktor på Sørvestlandet fra 700-tallet og fremover.

Takk

Jeg vil først og fremst takke professor Elna Siv Kristoffersen som spurte om jeg ville skrive om gravfunnene fra yngre jernalder på Hauge/Tu, og da særlig de to gravene med hest og hesteutstyr. Dette er et emne jeg har fordypet meg i og jobbet med tidligere. I tillegg vil jeg takke arkeolog Sigrid Alræk Dugstad for å ha hjulpet meg med å lage kart og illustrasjoner.

Summary

This article deals with two male graves with horses and horse equipment, found at Tu in Klepp, Rogaland in Southwest Norway. The grave with horse equipment is dated to the 8th century, while the grave containing a horse only is dated to the 9th century. On the Continent, and in the eastern part of Scandinavia, graves with horses and horse equipment are related to warrior aristocracies and a general development of power centralisation. In the 8th century, a similar change occurred in Southwest Norway, with Avaldsnes on the island of Karmøy in Rogaland as an important centre. There are several well-equipped graves with horse equipment at central places near Avaldsnes from the same period. The author suggests that some of these graves represent persons and families with close alliances and personal bonds to the petty-king at Avaldsnes. In the 9th century, there is a marked geographical concentration of graves with horses in the northern part of Jæren, especially around Hafrsfjord. This indicates the presence of prominent families in the area, and it is suggested that the graves could be an expression of a turbulent time, where the elite had to demonstrate their power and status through burial rites.

Noter

¹ I tillegg skal det være funnet hestebein og jernnagler i en gravhaug på Ferkingstad på Karmøy (Nicolaysen 1862–1866:338). Opplysningene omkring dette funnet er imidlertid uklare, og hverken beina eller naglene ble tatt vare på.